

čujemo ljudi, o katerih si ne moremo misliti, da bi mogli biti kdaj vključeni v krog univerzitetnih profesorjev.

V skrbi za znanstveni naraščaj univerze bodo torej predvsem potrebne korekture v navedenih dveh smereh.

Mnogi so vzroki za današnji težki materialni položaj univerze, ki ne obetajo zdravega razvoja. Na univerzi je marsikaj, kar je bilo razumljivo za prvo dobo po ustanovitvi, ko je bilo treba naglo zamašiti nastale vrzeli in ni bilo izbire. Toda čas bi moral vse to izčistiti. Mnogih stvari nismo krivi sami. Nasprotno pa je tudi res, da je univerza po prvih naporih ob ustanovitvi prešla v nekako lagodno in mirno življenje, ki je sicer potrebno za uspešno znanstveno delo, ki pa ga vkljub temu ne dopušča položaj, v katerem danes Slovenci živimo. V svoji odmaknjenosti je univerza izgubila stik z ljudstvom in notranjo povezanost v borbi z vsemi mnogimi težavami, ki prihajajo nad nas, mesto da bi bili njeni predstavniki prvi, ki bi vedno izpregovorili. Njih visoki položaj, ki mu skoro ni enakega, in odgovornost nato do znanosti z njeno elementarno zahtevo po svobodi besede kakor do slovenskega ljudstva, iz katerega izhajajo, bi zahtevala tako ravnanje. V resnici pa vidimo vedno znova njihovo pasivnost ter celo v vprašanjih, ki se tičejo univerze same, po nekaj neuspešnih posameznikov, kategorično stališče, da se ne da nič doseči — radi česar se res ni dalo nič doseči.

Počasi so se med njimi umaknili tudi tisti, ki so nekoč imeli v sebi mnogo vere.

Zločin Bernarda Tula

Ciril Kosmač

Bernard Tul sedi v rimski ječi, strmi skozi zakrižano okno na male četverokotnike sivega neba in razmišlja o svojem zločinu. Njegov zločin je bil zločin tiste težke in posebne vrste, ki spada pod posebne zakone in pred Posebno sodišče za zaščito države.

Taki posebni zločini, posebni zakoni in posebna sodišča, vse to posebno in izjemno obstoji — v bolj ali manj človeško izpiljeni obliki — že od tistih sivih dob, ko so si ljudje strastno in zavistno porazdelili to blatno zemeljsko kroglo, si zamislili državo ter zapečatili njene meje s pečatom svete nedotakljivosti; vse to je staro kakor človek in oblast.

Ampak to so bile gluhe in zameglene stvari, o katerih ni Bernard — kakor vse „naše dobro in preprosto ljudstvo“ — nič kaj pogostoma

razmišljal. Pa tudi kadar se je zgodilo, da mu jih je življenje s silo tiščalo v možgane, je skušal čimprej zamahniti z roko — kajti čim bolj je razglabljal in skušal razvozlati to zmedeno štreno, tem bolj se je vse skupaj zapletalo, temnelo in se pogrezalo pred njim, podobno smolnati kepi, ki se je sicer dala nekoliko razvleči, v oprijemljiv obraz pa se ni nikdar raztegnila. Vedel je Bernard Tul, da krožita po svetu dve besedi: država in domovina; tudi do njega sta našli pot — ampak bili sta tako tuji, tako čudovito podobni, druga v drugo zapleteni in zamešani, da jih je Bernard Tul ločil samo po zvoku, ki sta ga njuni imeni sprožili na strunah njegovega srca. Ko se je premetaval po tujih cestah s trebuhom za kruhom, ko je umiral na fronti sredi karpatskega snega, ko se je skoraj izgubil v ruskem ujetništvu — takrat se je beseda „domovina“ kar sama porodila v njem, zazvenela na njegovih ustih preprosto in domače, zavonjala po sveže preorani zemlji ter kanila na dno njegove žalostne in užaljene duše. Domovina — to je bila domača, zakajena bajta za vasjo, široko ognjišče, na katerem živo prasketa suho brinje in širi prijeten vonj po smoli, buča terana in okrogla, vesela Šturmov a Liza, vaški zvonik, sonce na večernem morju in megla nad Doberdobom, brajda, loka, laz, godrnjavi sosed Širca in velika skala na Hreščakovi gmajni. Domovina: to je na tujem nekaj nerazumljivega, nad čimer bi se človek razjokal in opil.

Države pa ni mogel Bernard Tul nikdar tako doživeti. Zdaj, ko je sedel v ječi obtožen kot njen morilec, molčal in udano prenašal, kar so metali nanj, ko je čutil, da mu po žilah teče kri, je hodil od vrat do okna in brskal po svojih spominih. Nekdaj, za njegovih mladih dni, so jo kmetje kaj poredkoma jemali v misel, pa tudi takrat je niso imenovali z imenom: rekli so povsem enostavno samo — davek, vojaščina, cesar. V času vojne se je široko razlezla čez vse, klicala je ljudi na fronto, kjer jih je v nemščini zmerjala — Bernard Tul se je še prav dobro spominjal, kako se je moral strumno postaviti pred lajtnanta Criwetza in raportirati iz polnih pljuč: Herr Lieutenant, melde gehorsamst, daß ich ein windischer Trottelhund bin!“ — ter jim v slovenščini pridigala o sveti stvari, za katero se borijo in za katero morajo biti vdano pripravljeni preliti poslednjo kapljo svoje junaške krvi: za domovino in za presvetlega apostolskega cesarja! Kako za domovino? Ali ni domovina ležala vsa zlomljena in razkopana, razgrnjena čez Kras? Da bi jih ta domovina zmerjala? Ne, vsega tega Bernard Tul niti zdaj ni mogel razumeti. Kako? Zakaj? — Potem je cesar umrl, Dunaj se je odmaknil silno daleč, država pa se je preselila v Rim. Davkov ne plačujejo več za cesarja, k vojakom

je treba iti v Italijo in tam jih ne zmerjajo z „windischer Trottelhund“, pač pa z „maledetti schiavi“. Kje je zdaj domovina in presvetli apostolski cesar! Vse je šlo. Pripadli so Italiji in Italije so se zmerom bali. Bernard Tul se je še dobro spominjal, kako ga je stric Tone kot otroka strašil z Garibaldijem —. Štiri leta so se borili, krvaveli, umirali, stradali, da so prišli pod to državo. Da, ta država je postala nekak nevidni bog, katerega pa je bilo treba bolj upoštevati kakor nebeškega očeta: nebeški oče je bil oblastnik nebes in je samo grozil potom dolgih pridig gospoda župnika na prižnici in v spovednici; država pa je bila oblast na zemlji —.

Tako je razmišljal Bernard Tul, a razmislil ni nič.

Dokazali so mu, da je z nasiljem in uporom državi stregel po življenju — in zato so zvalili nanj paragraf, ki pravi, da se vsako delovanje, čigar namen je, odtrgati z oboroženo silo kos zemlje od nedotakljivega državnega telesa, kaznuje s smrtno kaznijo.

Bernard Tul je sklonil svojo osivelo plešasto glavo — bližal se je že petdesetemu letu svojega življenja in to življenje ni imelo do tiste ure še prav nič nasilnega in upornega na sebi.

Bernard Tul se je rodil dobrih dvajset let pred veliko vojno na kraško-istrski meji kot sin srednjega vinogradnika in vroče Tržačanke. Toda kljub temu, da je bil spočet v živem pretakanju krvi, v topli, soparni mesečni noči za bori na gmajni, je bil cmerav in plašen otrok, katerega je mati vse dni pitala z mehnico. Igrati se skorajda ni znal; čepel je kje sam zase, smrkal in buljil v svet s svojimi velikimi šiljastimi očmi. Na gmajni se ni nikdar pretepal, če je pa slučajno vtaknil svojo debelo glavo v pastirski metež, so vsi planili nadenj in si na njem zadružno ohladili svoje pastirsko sovraštvo. Šolo je obiskoval šest let, toda čez prag drugega razreda se ni dokopal. Bilo mu je dvajset let in še je legal s kokošmi spat. Bil pa je prvorojenec in tako mu je pritikalo nasledstvo. Tega se je dobro zavedal, tako dobro, da ni na to prav nikdar pomislil. Stvar je bila sama po sebi umevna in tako ga ni materino in očetovo zmerjanje preveč ganilo. Kadar sta se z glasnim vreščanjem drla nad njim o njegovih mladih letih, o tem, da se mu po žilah namesto krvi pretaka kislo mleko in o tem, kaj se spodobi mlademu, nad dvajset let staremu, zdravemu fantu, je samo zmrdnil z ustnicami, potisnil roke v hlačne žepe in se odstranil. Ni se zavedal svoje debele glave in šiljastih oči; prešerni fantovski vriski ga niso prav nič vznemirjali. Bili so to sicer neki motni občutki, toda usedlina vseh teh občutkov ga ni težila vse do tistih dni, ko so njegove oči obtičale na napetih in potnih oblikah

Šturmave Lize. Takrat si je prvič skoval misel o svoji manjvrednosti Liza ga je zasmehovala in fantje so pred cerkvijo javno kazali s prstom nanj. Toda zgodilo se je, da je Liza doživela „razočaranje“ in se tako iz neke objestnosti in trme vrgla Bernardu v naročje.

Bernard Tul bi se bil mirno poročil, grebel po kraški zemlji, obrezaval trte, pil teran, rodil otroke in nekega jesenskega večera umrl z zavestjo, da je dodelal. Tako pa je izbruhnila vojna in Bernard je šel branit domovino in presvetlega cesarja. Poslali so ga v Galicijo, ga tam zmerjali in pretepali, dokler ga Rusi niso zajeli in poslali v internacijo. Tam je prvič spoznal žensko in legel k njej. Nataša je porodila otroka v dneh najhujšega trenja. Komaj teden dni po porodu je vstala in zbežala na ulico, krilila z rokami in kričala: „Na vislice z njimi, na vislice!“ Bernard pa tega ni mogel doumeti. Vse to je težko legalo nanj, ga tesno oklepalo in mu jemalo vid. Prenašal je otroka, na katerega je Nataša popolnoma pozabila, in si vroče zaželel domov, samo domov, ven iz vsega tega šuma in poloma, pobijanja in krvi.

Na Kras se je povrnil šele leto dni po končani vojni. Doma je našel svojega brata poročenega z Lizo. Obrisal si je potno čelo z žuljavo roko; vse sanje o novem življenju so se sesule v prah. Niti besede ni rekel, samo prespal je na senu in se ob zori odpravil na pot.

In tako jo je nekega pomladnega dne primahal v hribovsko vas človek s prestreljenim kolenom, šiljastimi očmi in visečimi brki. V začetku vasi se je malo oddahnil, potem pa zavzdihnil „Bog in sveti božji križ“, potrkal na prva vrata in zaprosil za delo. Kmetje so takrat potrebovali delavcev in Bernarda niso zapodili. Delal je vse leto do pozne jeseni, pod jesen pa se je spravil k Marjeti, ki je imela svojo bajtarijo za vasjo. Marjeta je bila ravsasta, obilna ženska, stara kakih trideset let, šepala je na levo nogo, kričala kakor svinjski mešetar in se prešerno zibala v svojih širokih bokih.

„Zdaj prihajaš, mrha,“ je nahrulila Bernarda. „Poleti so ti bolj dišali kmetovi štruklji. Kajpak, pozimi se človek valja na senu, pa lahko tudi ob bajtarskih oblicah preživi.“

Bernard se je tiho okrenil.

„Kaj boš ihto kuhal?“ se je zadrila Marjeta. „Ali sem ti mar kaj rekla?“

In Bernard je ostal. Nacepil je drv za zimo, narezal stelje, trebil gmajno in spal na senu. Ko je pritisnil mrz, mu je Marjeta pokazala peč in dejala:

„Lahko spiš na peči.“

In Bernard se je preselil na peč, s peči pa počasi k Marjeti v gorko posteljo. To pa ni šlo tako hitro in Marjeta mu je morala skoraj do pičice razložiti, kako in kaj. Vaške žene so vedele o tem povedati marsikaj zanimivega.

Ko je prihajala pomlad, je Marjeta spoznala, da stvari že tako daleč dozorevajo, da ne pojde več brez božjega blagoslova. Pa tudi gospod župnik je že poklical Bernarda k sebi ter mu kratko in jasno povedal:

„Tako ne pojde več! Mati cerkev takih stvari ne dopušča.“

„Saj v Rusiji...“ je začel Bernard in hotel povedati, da se take stvari dogajajo vsak dan, toda gospodu župniku je rdečica planila v obraz, udaril je s pestjo po mizi in trdo dejal:

„Ne govorite mi o razbojnikih.“ „Sicer pa,“ se je takoj omehčal, pogledal v kot in zavzdihnil, „molimo vsako leto nekajkrat, da bi se povrnil v naročje matere cerkve.“

In Bernard Tul se je oženil. Ko sta šla z Marjeto v cerkev, sta se pozibavala vsak na svojo stran; pri vsakem drugem koraku sta skoraj trčila z glavama.

Poroka ni v življenju ničesar izpremenila. Marjeta je bila rodovitna; legla je vsako leto enkrat in vsakokrat porodila sina.

Bernard pa je delal. Trebil je vrzeli, izkopaval grmovje in širil laze na vse strani; zemlja je polzela v dolino; vsako pomlad so jo nosili na vrh, on v košu, otroci v beračih. Krompirja in polente je bilo zmeraj manj — kruha sploh niso poznali — davkov in ust zmerom več.

Sredi zime je prispela vest, da so v Bernardovi vasi pognali šolo v zrak. Ob tej novici je Bernard nekoliko postal in dejal sebi v izgovor:

„Jaz nisem kriv, ali kdor jo je pognal, je storil prav.“

Drugi dan je šel v laz in podminiral veliko skalo, da je odmevalo po vsej dolini. Pritekli so orožniki.

„S čim ste streljali?“

„Z dinamitnimi patronami.“

„Kje ste jih našli?“

„Za božjo voljo, saj jih je bilo po vojni vse grmovje polno. Pobral sem jih, ker sem vedel, da mi bodo prav prišle.“

„To je laž!“ se je zadril brigadir in mu naložil okove.

Marjeta je vila roke in vpila:

„Sveti božji križ, kdo mi bo zdaj delal!“

Bernard pa je ostal hladnokrven. Saj se ni nikdar razburjal. Raznežil pa se je vselej, kadar je prodal kravo. Tega sicer ni kazal s stokanjem, pač pa ravno nasprotno: razsajal je po hiši, hodil s trdimi

koraki iz izbe v kuhinjo, iz kuhinje v kamro in iz kamre na kaščo, samo v hlev ni stopil. Slednjič je vselej pobral sekiro in šel v mejo po drva. Pod noč pa je razsajal na tnalu, da so udarci sekire odmevali v nasprotnem bregu. Tudi zdaj je ostal trden.

„Kaj to!“ je dejal Marjeti. „Saj me bodo takoj izpustili!“

Vendar pa sta roki, ko sta si jih stisnila, ostali precej časa druga v drugi, kakor da bi tudi debeli žulji jemali slovo.

Bernarda niso izpustili ne tisti dan, ne dan kasneje. Oblasti so prišle do presenetljivega odkritja; čudno: kdo je bil glavni krivec pogorele šole: Bernard Tul.

Ko so v njegovi rojstni vasi aretirali osumljence in so ti priznali svoj greh, so jih tudi vprašali, odkod so prejeli orožje za to zločinsko dejanje. Izpovedali so, da jim je dinamitne patrone preskrbel Bernard Tul. To je bilo odkritje vseh odkritij. Bernard Tul — on je vse priznal. Dinamitne patrone. Kdaj jih je dal? Zdavnaj, pred leti, takoj po vojni, toda ne, da bi z njimi pognali šolo v zrak — na to še pomislil ni — pač pa, da bi lažje in hitreje raztreščili skale in razširili vinograde. Niso mu verjeli. Seveda. Kmetje naj bi se posluževali pri obdelovanju zemlje že kar najnovejših izumov! Kam pa pridemo! Saj bomo kmalu našli na vasi kanone, s katerimi bodo kmetje odganjali vrabce! Da! — Zakaj pa je ravno dan kasneje z dinamitnimi patronami podminiral skalo v lazu. Da bi jih prevaral, da bi jim zabrisal sled. Ampak rimska sodnija je že stara in dobro pozna vse take primere. — In potem, ali ni morda na glas dejal v gostilni, da je prav, če so šolo pognali v zrak, sploh, da bi bilo treba vse pognati. Kovačev Franc je za pričo.

Bernard Tul ni vsega tega skoraj nič razumel. Besede so se rušile nanj, težke in nerazumljive — kimal je z glavo in ni mu preostajalo drugega kakor priznati —.

Pretekli so meseci in meseci. Bernarda Tula so vlečili iz Gorice v Trst, iz Trsta v Koper in iz Kopra v Rim ter mu neprestano dokazovali, da je upornik, nasilnik, bandit, človek, ki se je delal nedolžnega bajtarja, v resnici pa je bil najhujši zločinec, plačanec, ki je stregel po življenju svoje lastne države, požigal šole, da bi ljudstvo še naprej tavalo v barbarski temi. To je vnebovpijoči greh. Ali mar niso prelili toliko krvi, da so jih odrešili in vrnili v naročje matere domovine? — Plačanec, gotovo, od česa pa naj bi živeli v tisti skromni bajtariji, on, žena in sedem otrok.

Bernard pa je molče požiral vse tiste besede in jih skladal na dnu svojega srca. Ko se je vrnil v celico, je obstal za vrati, potem se je usedel na rob postelje in položil predse vse tiste nerazumljive besede. Jemal je eno po eno, jo obračal in ogledoval od vseh strani. Počasi jih je spoznal in razumel.

In tako so se v njem kar naenkrat odprla vrata, ki so ga zapirala v hladnokrvnost. Sodniki sami so jih odklenili in mu dopovedali, kako ničevno in bedno je pravzaprav bilo njegovo življenje. Prijel je svojo glavo in jo zamajal — res, kako smešno in prazno je živel. Videl je samega sebe v vseh krivicah, ki so se mu pripetile — in kako smešen je bil s svojo povešeno glavo, udanim pogledom, rokami v žepu in jezikom za zobmi. Ko so ga zmerjali, je mirno raportiral —: Razumem! Ko so jemali sad njegovega dela — si je zatisnil pas. Ko so se otroci branili v šolo — jih je prijel za ušesa. Zdaj pa se je utrgalo v njem in zdrvelo nizdol. Upornik, da. Če bi mu bilo dano začeti življenje znova: za otroke!

Vstal je in zakorakal po celici — tri korake do okna. Zgrabil je za železne križe. Nič.

Ko je stopil po vseh premetavanjih, zgaran, ušiv, raztrgan in bled pred sodišče, je bil že povsem drug človek. Stari Bernard Tul se je prerodil. Spoznanje je prišlo samo, zato je bilo vredno zlata. Spočetka se mu je zazdelo čudno, kako je zašel med te mlade ljudi, katerim bi bil lahko oče, toda polagoma se je umiril — na tihem ga je bilo celo sram, da je tako pozno prišel do spoznanja. Ko so drugi omahovali, je on odkrito povedal, kako in kaj; ko so ga vprašali, če je resnično dejal, da bi bilo dobro pognati v zrak šolo tudi v njegovi vasi, je glasno priznal. Gledal je v tiste črno oblečene sodnike in vprašanje, ki mu do tiste ure ni prišlo nikdar na misel, se je zdaj postavilo predenj: čemu ga sodijo? Nič več ni bil senca, bleda in šibka; kri mu je zavrela po žilah, skrčil je prste, v ušesih mu je zašumelo — zaželel si je prostih nog, da bi stopil na cesto.

Štiri dni je trajal proces, zadnji dan so govorili odvetniki. Bernard Tul je poslušal — razumel ni nič.

Zagovornik je mahal z rokami in govoril z mehkim liričnim glasom, ki pa je zaradi prevelike vneme prehajal v zoprno vreščanje. Govoril je o trdi, zakrknjeni, nehvaležni, barbarski, od boga pozabljeni zemlji, katero morajo njeni nesrečni, bedni in revni otroci s svojimi prsti praskati izza skal in jo v prgiščih nositi na kup, da si zgradijo malo njivico, na kateri se jim rodi siromašen in grenek sad:

koš krompirja in pest severnega mrzlega zrnja; govoril je o zemlji, ki je podobna suhi, koščeni, bolni starki, ki terja od svojih otrok naravnost bolniško postrežbo: klečati morajo ob njej, ji zakrivati peščene rane, jo negovati in pitati, dosledno pitati. — In potem, če je ta bedni otrok te bedne zemlje našel med starim železjem, ki ga je pustila na svojem begu od naše zmagoslavne vojske premagana Avstrija, tudi dinamične patrone — ali je nemara greh, če jih je skušal prodati, uporabiti pri obdelovanju svoje zemlje? Pustite ga, naj se vrne med svoje skale, naj še naprej grebe zemljo in živi — star je, njegovi otroci bodo zrasli in razumeli naš čas. Pa tudi če bi bil kriv, krivda ni velika. Vsi ti, ki stoje tu pred nami, so sami zapeljanci, nezreli kmetje in delavci. Mar mislite, da bi sami prišli do teh uporniških dejanj? Nikdar. Kaj mislite, da navadno delovno ljudstvo pride samo do spoznanja? To so sami zapeljani nesrečneži. Pravi in resnični krivci so odnesli zdravo kožo, sedijo na gorkem in uživajo sad svojega bednega dela. Iz krvi teh nesrečnežev si kujejo zlato. — Visoko sodišče! Vem, da znate ceniti sveto mesto, na katero ste postavljeni, vem, da ste tolmači rimske pravice, tiste pravice, ki je podlaga vsem pravicam vseh kulturnih pravic in zato sem prepričan, da jo boste delili po vesti in bleščeči tradiciji rimskega sodstva. In ne pozabite rimske prizanesljivosti in rimskega usmiljenja. Ozrite se na te nesrečnike — iz teme so prišli, temi jih vrnite. Ne mažite si z njimi svojih rok.

Bernard ni trenil. Ko so mu povedali, da je obsojen na petindvajset let ječe, je nagnil glavo in zamrmral v brke.

Potem je mirno šel, kamor so ga vlekli. Zaprli so ga v celico in zaklenili vrata za njim. Obstal je za vrati, razklenil roki in roki sta mu padli ob telesu.

Haloze

Dr. Žgeč Franc

(Sociološka študija)

V prvo skupino brez vinograda na Gorci spada 64 posestnikov, in sicer 9 domačinov, 9 Haložanov iz drugih občin, 26 posestnikov s polja, 9 z Gornje Pristave, 4 Ptujčani, 1 posestnik z Brega, 2 inozemca in 4 posestniki iz ostale Slovenije in Hrvaške.

To skupino pa lahko mirno preskočimo, ker smo si jo že prej ogledali z druge strani, kako veliko je namreč število posestnikov, ki nimajo vinograda: